

JANUSZ RYSZARD MROCZEK, JOANNA KOSTECKA

Zakład Biologicznych Podstaw Rolnictwa i Edukacji Środowiskowej, Uniwersytet Rzeszowski

e-mail: jmrok@univ.rzeszow.pl; jkosteck@univ.rzeszow.pl

PROGRAMY ROLNOŚRODOWISKOWE JAKO ELEMENT ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH W WOJEWÓDZTWIE PODKARAPCKIM

Oceniając skalę realizacji działań rolnośrodowiskowych na terenie województwa podkarpackiego wynikających z PROW 2004-2006 oraz z PROW 2007-2013 wykazano duże zainteresowanie rolników pakietami rolnośrodowiskowymi. Największym powodzeniem cieszą się następujące pakiety: rolnictwo ekologiczne, ochrona gleb i wód oraz ekstensywna gospodarka na trwałych użytkach zielonych.

Słowa kluczowe: zrównoważony rozwój, obszary wiejskie, programy rolnośrodowiskowe

I. WSTĘP

Rozwój cywilizacji obejmuje także rolnictwo i może wpływać niekorzystnie na stan środowiska przyrodniczego. Monokulturowy model upraw wraz z ich intensywną chemizacją i mechanizacją powoduje ograniczenie różnorodności biologicznej obszarów wiejskich i destrukcyjnie oddziałuje na jakość krajobrazu rolniczego. Intensyfikacja produkcji prowadzi do negatywnych zjawisk, takich jak: erozja i spadek żyzności gleb, eutrofizacja naturalnych zbiorników wodnych czy zubożenie ekosystemów. Zachowanie homeostazy w środowisku przyrodniczym jest możliwe wówczas, gdy są przestrzegane prawa i zasady zrównoważonego rozwoju [7].

Zrównoważony rozwój rolnictwa jest procesem gospodarczym polegającym na wykorzystaniu zasobów naturalnych w sposób umożliwiający zaspokojenie potrzeb żywnościowych obecnego i przyszłych pokoleń. Poprzez wprowadzanie technologii produkcji przyjaznych dla środowiska, ma na celu utrzymanie, a nawet zwiększenie potencjału produkcyjnego. Zrównoważone rolnictwo chroni glebę, wodę oraz zasoby genetyczne roślin uprawnych i zwierząt gospodarskich i jest akceptowane społecznie. Od rolnictwa konwencjonalnego odróżnia się przestrzeganiem pięciu zasad:

- wykorzystywaniem zasobów w sposób nieniszczący ich zdolności do odnawiania,
- przyrostem produkcji żywności tylko na drodze wzrostu produktywności zasobów,
- pełną symbiozą celów produkcyjnych z ekologicznymi,
- zachowaniem wysokiej jakości stanu środowiska przyrodniczego,
- małą podatnością produkcji rolniczej na wahania i załamania rynku [1,2].

* *Pracę recenzowała:* prof. dr hab. Beata Raszka, Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu

Trzeba podkreślić, że w Polsce mimo iż na terenach wiejskich dominują ekosystemy silnie przekształcone przez człowieka; grunty orne, łąki, pastwiska, sady, to jednak enklawy środowisk marginalnych w krajobrazie pól i użytków zielonych, m.in. bagna, śródpolne oczka wodne, śródpolne zadrzewienia, a także biocenozy ekstensywnie użytkowanych łąk i pastwisk oraz zbiorowiska roślin segetalnych, składają się na dużą część krajobrazowej różnorodności biologicznej. Ponieważ około 30% użytków rolnych reprezentuje znaczne walory przyrodnicze, przede wszystkim jako ostoje zagrożonych gatunków roślin i zwierząt [15], bardzo ważnym dla utrzymania obecnego stanu środowiska staje się udział rolników w promujących zrównoważony rozwój obszarów wiejskich programach rolnośrodowiskowych [9,13].

Celem niniejszej pracy była ocena skali realizacji działań rolnośrodowiskowych w województwie podkarpackim.

II. CEL I ISTOTA PROGRAMÓW ROLNOŚRODOWISKOWYCH

Polska po przystąpieniu 1 maja 2004 roku do Unii Europejskiej objęta została założeniami Wspólnej Polityki Rolnej, której jednym z istotniejszych instrumentów są programy rolnośrodowiskowe. Pełnią one kluczową rolę w realizacji planów ochrony przyrody przed zagrożeniami pochodzenia rolniczego, traktując rolnika nie tylko jako producenta żywności, lecz także jako kreatora i opiekuna wartości przyrodniczych [5,6,16].

W latach 2004-2006 realizowany był Program Rozwoju Obszarów Wiejskich obejmujący siedem działań: (1) renty strukturalne, (2) wspieranie gospodarstw niskotowarowych, (3) wspieranie działalności rolniczej na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania, (4) wspieranie przedsięwzięć rolnośrodowiskowych i poprawy dobrostanu zwierząt, (5) zalesianie gruntów rolnych, (6) dostosowanie gospodarstw rolnych do standardów Unii Europejskiej, (7) grupy producentów rolnych [12].

Istotnym elementem praktycznego wdrażania zrównoważonego rozwoju na obszarach wiejskich w ramach PROW 2004-2006 był program rolnośrodowiskowy, mający na celu przeciwdziałanie nadmiernej intensyfikacji produkcji rolniczej, składający się z siedmiu pakietów działań:

- rolnictwo zrównoważone: zbilansowanie gospodarki nawozami na podstawie analiz chemicznych gleby i potrzeb roślin oraz przestrzeganie prawidłowego doboru i następstwa roślin uprawnych,
- rolnictwo ekologiczne: prowadzenie produkcji rolnej w oparciu o reguły określone w ustawie z dnia 20 kwietnia 2004 roku o rolnictwie ekologicznym [17],
- utrzymanie łąk ekstensywnych: przywrócenie lub kontynuacja wykaszania traw na łąkach jednokośnych o wysokich walorach przyrodniczych,
- utrzymanie pastwisk ekstensywnych: przywrócenie lub kontynuacja ekstensywnego wypasu na cennych przyrodniczo pastwiskach półnaturalnych w sposób gwarantujący utrzymanie walorów florystycznych i miejsc bytowania gatunków fauny zagrożonych wyginięciem,
- ochrona gleb i wód: stosowanie międzyplonów w celu zwiększenia udziału gleb z pokrywą roślinną w okresie jesienno-zimowym,
- strefy buforowe: tworzenie 2-5 m zadarnionych pasów na granicy gruntów rolnych ze zbiornikami wodnymi lub terenami intensywnie użytkowanymi rolniczo w celu ograniczenia negatywnego oddziaływania rolnictwa i ochrony siedlisk wrażliwych na degradację,
- zachowanie lokalnych ras zwierząt gospodarskich: utrzymanie hodowli zagrożonych wyginięciem ras bydła, koni i owiec [11].

Jednym z istotnych założeń Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013 jest również poprawa stanu środowiska przyrodniczego tych obszarów. W stosunku do programu realizowanego w latach 2004-2006 obecna oferta została wzbogacona o trzy pakiety działań rolnośrodowiskowych:

- ochrona zagrożonych gatunków ptaków i siedlisk przyrodniczych poza obszarami NATURA 2000: ekstensyfikacja produkcji rolniczej sprzyjająca poprawie warunków bytowania zagrożonych gatunków ptaków, których siedliska łąkowe związane są z ekosystemami rolniczymi,
- ochrona zagrożonych gatunków ptaków i siedlisk przyrodniczych na obszarach NATURA 2000: działania analogiczne jak w przypadku pakietu poprzedniego różniące się jedynie wysokością rekompensujących dopłat,
- zachowanie zagrożonych zasobów genetycznych roślin w rolnictwie: produkcja towarowa i nasienna lokalnych odmian roślin uprawnych [12].

Dotychczasowe doświadczenia wskazują na to, że rola programów rolnośrodowiskowych w ochronie przyrody będzie rosła wraz z nakładami na ich realizację. Zatem wdrażanie programów rolnośrodowiskowych jest istotne także ze względów społecznych, gdyż pozwala na uzyskanie przez rolników wieloletnich korzyści finansowych i kształtuje nowe funkcje obszarów wiejskich.

III. METODYKA BADAŃ

Materiał badawczy do pracy stanowiły dane udostępnione przez Biuro Regionalne Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa w Rzeszowie [3] oraz zamieszczone w Rocznikach Statystycznych Województwa Podkarpackiego [14]. Na podstawie danych liczbowych określono zainteresowanie rolników realizacją działań rolnośrodowiskowych w ramach PROW 2004-2006 i PROW 2007-2013 na terenie województwa podkarpackiego.

IV. WYNIKI I ICH OMÓWIENIE

Rolnictwo w województwie podkarpackim charakteryzuje się przede wszystkim dużym rozdrobieniem agrarnym, nadmiarem zasobów siły roboczej oraz niską towarowością produkcji rolnej. Znaczne zróżnicowanie warunków przyrodniczo – glebowych sprawia, że produkcja rolnicza prowadzona jest zarówno w korzystnych, jak i skrajnie niekorzystnych warunkach. Specyfiką jest wysoka liczba ludności wiejskiej w odniesieniu do zasobów ziemi, bowiem na 100 ha użytków rolnych przypada 155 osób, podczas gdy średnio w kraju wskaźnik ten wynosi około 87 osób. W gospodarstwach rolnych zamieszkuje 64,5% ogółu ludności wiejskiej województwa podkarpackiego [14].

Mimo występowania zjawisk związanych z intensyfikacją produkcji rolniczej, nadal dominuje tu tradycyjny system gospodarowania. W strukturze agrarnej przeważają małe gospodarstwa rolne, o średniej powierzchni użytków rolnych 2,68 ha. Oceniając intensywność produkcji rolniczej, stwierdzono tu niską obsadę zwierząt, jak również niskie zużycie nawozów mineralnych (tab. 1).

Z punktu widzenia zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich jest to sytuacja stosunkowo korzystna, gdyż pozwala na zachowanie różnorodności biologicznej i tradycyjnego krajobrazu rolniczego. Zachęca to rolników do podejmowania działań rolnośrodowiskowych, które w małych gospodarstwach stają się znaczącym źródłem dochodu.

Zainteresowanie poszczególnymi pakietami działań rolnośrodowiskowych w ramach POWR 2004-2006 było zróżnicowane. W 2004 roku ARiMR przyjmowała tylko wnioski dotyczące rolnictwa ekologicznego. W kolejnych dwóch latach liczba wniosków wzrosła i najczęściej złożono w ramach pakietów: ochrona gleb i wód (1658), utrzymanie łąk ekstensywnych (1639) oraz

rolnictwo ekologiczne (1102). Natomiast znikomym zainteresowaniem wśród podkarpackich rolników cieszył się wtedy pakiet strefy buforowe (złożono tu tylko 3 wnioski) (tab. 2).

Tabela 1 - Table 1

Wybrane wskaźniki organizacyjno-produkcyjne obszarów wiejskich woj. podkarpackiego
Chosen organizational and productional indicators of rural areas of Podkarpacie voivodeship

Wskaźnik / <i>Index</i>	Rok / <i>Year</i>		
	2004	2005	2006
Powierzchnia użytków rolnych (tys. ha) / <i>Farmland' area</i>	768,1	757,6	789,3
Średnia powierzchnia użytków rolnych w gospodarstwie (ha) <i>Average area of the farmlands in the household (ha)</i>	2,66	2,68	2,68
Zużycie nawozów mineralnych (kg NPK/ha) <i>Use up of mineral fertilizers (kg NPK/ha)</i>	65,3	66,1	61,3
Obsada zwierząt (Duża Jednostka Produkcyjna / 100 ha użytków rolnych) <i>Stocking density (Large Production Unit /100 ha of farmlands)</i>	29,9	29,7	27,2
Liczba ciągników rolniczych (szt./100 ha użytków rolnych) <i>Number of agricultural tractors (items / 100 ha of farmland)</i>	13,4	14,6	14,8

Źródło / *Source*: [14]

Tabela 2 - Table 2

Liczba pakietów rolnośrodowiskowych w woj. podkarpackim w ramach PROW 2004-2006
Number of packages of agricultural-environmental programmes in Podkarpacie voivodeship inside Rural Areas Development Programme 2007-20013

Pakiet / <i>Package</i>	Rok / <i>Year</i>		
	2004	2005	2006
Rolnictwo ekologiczne / <i>Organic farming</i>	405	755	347
Rolnictwo zrównoważone / <i>Sustainable farming</i>	-	211	52
Utrzymanie łąk ekstensywnych / <i>Extensive meadows support</i>	-	1077	562
Utrzymanie pastwisk ekstensywnych / <i>Extensive pastures support</i>	-	221	33
Ochrona gleb i wód / <i>Soil and water protection</i>	-	998	660
Strefy buforowe / <i>Buffer zones</i>	-	2	1
Zachowanie rodzimych ras zwierząt / <i>Supporting of native animal breeds</i>	-	26	3
Razem / <i>Total</i>	405	3290	1658

Źródło / *Source*: [3]

Obecnie obowiązujący PROW 2007-2013, nadal proponuje szereg różnorodnych działań rolnośrodowiskowych. Do realizujących programy w województwie podkarpackim rolników dołączają kolejni (tab. 3). Łączna liczba wniosków realizowanych w 2007 roku wyniosła 683, co w skali kraju stanowi 7,35%, przy czym przodowały następujące pakiety: ekstensywne użytki zielone (323), ochrona gleb i wód (134) oraz rolnictwo zrównoważone (132). Szkoda, że pakiety ochrona zagrożonych gatunków ptaków i siedlisk przyrodniczych poza i na obszarach NATURA 2000 spotykają się z brakiem zainteresowania ze strony rolników z województwa podkarpackiego, podobnie jak w pozostałych regionach kraju. Wyjątek stanowią województwa: podlaskie, pomorskie i świętokrzyskie, gdzie liczba wniosków wyniosła po jednym w każdym z wymienionych.

Ogólnie można stwierdzić, że zainteresowanie proekologicznymi metodami gospodarowania i programami rolnośrodowiskowymi rolników Podkarpacia jest stosunkowo duże [8]. To ważne, bo na ich realizacji najbardziej mogą zyskać właśnie gospodarstwa małe, charakterystyczne dla obszarów tego województwa. Wzrost liczby gospodarstw ekologicznych

oraz gospodarstw realizujących inne przedsięwzięcia rolnośrodowiskowe stanowi szansę rozwoju zrównoważonego regionu [4,10].

Tabela 3 - Table 3

Liczba pakietów rolnośrodowiskowych w woj. podkarpackim w ramach PROW 2007-2013
Number of packages of agricultural-environmental programmes in Podkarpacie voivodeship inside Rural Areas Development Programme 2007-20013

Pakiet / Package	Liczba* Number*	Udział w skali kraju / Participation on country-scale [%]
Rolnictwo ekologiczne / <i>Organic farming</i>	71	6,52
Rolnictwo zrównoważone / <i>Sustainable farming</i>	132	11,83
Ekstensywne użytki zielone / <i>Extensive grasslands</i>	323	9,36
Ochrona zagrożonych gatunków ptaków i siedlisk przyrodniczych poza obszarami NATURA 2000 <i>Protection of endangered bird species and natural settlements outside NATURA 2000 areas</i>	-	-
Ochrona zagrożonych gatunków ptaków i siedlisk przyrodniczych na obszarach NATURA 2000 <i>Protection of endangered bird species and natural settlements on NATURA 2000 areas</i>	-	-
Ochrona gleb i wód / <i>Soil and water protection</i>	134	4,22
Strefy buforowe / <i>Buffer zones</i>	2	6,06
Zachowanie zagrożonych zasobów genetycznych roślin <i>Protection endangered of genetic stores of plants</i>	17	2,04
Zachowanie zagrożonych zasobów genetycznych zwierząt <i>Protection endangered of genetic stores of animals</i>	4	9,19
Ogółem / <i>Total</i>	683	7,35

*dane dotyczą pakietów w ramach wniosków złożonych w 2007 roku [3] / *data is concerning the packages from applications from the 2007[3]*

V. PODSUMOWANIE

Zrównoważone rolnictwo stwarza możliwość produkcji żywności wysokiej jakości i poprawy stanu środowiska przyrodniczego. Oceniając skalę realizacji działań rolnośrodowiskowych wynikających z PROW 2004-2006 oraz z PROW 2007-2013, na terenie województwa podkarpackiego wykazano wahania w zainteresowaniu rolników pakietami rolnośrodowiskowymi. Największym powodzeniem cieszą się tu następujące pakiety: rolnictwo ekologiczne, ochrona gleb i wód oraz ekstensywna gospodarka na trwałych użytkach zielonych. Wynika to zarówno ze struktury agrarnej gospodarstw rolnych i nadmiaru siły roboczej na obszarach wiejskich, jak również z dużego udziału łąk i pastwisk w użytkach rolnych.

VI. LITERATURA

1. Adamowicz M.: Zrównoważony i wielofunkcyjny rozwój rolnictwa a agronomia. *Annales UMCS. sec. E. vol. LX. s. 71-91. 2005.*
2. Adamowicz M.: Koncepcja trwałego i zrównoważonego rozwoju wobec wsi i rolnictwa. *Prace Naukowe 38. Zrównoważony i Trwały Rozwój Wsi i Rolnictwa. s. 11-25. Wyd. SGGW Warszawa. 2006.*

3. ARiMR. Podkarpacki Oddział Regionalny. Efekty programów wsparcia wdrażanych w latach 2002-2006 dla podkarpackiej wsi oraz perspektywy na przyszłość. Rzeszów. 2006.
4. Błażej J., Pisarek M.: Weryfikacja założeń programu rozwoju rolnictwa ekologicznego. Zesz. Nauk. PTiE i PTG Oddz. w Rzeszowie. Nr 10. s. 15-19. 2008.
5. Gajda J.: Wspieranie przedsięwzięć rolnośrodowiskowych i dobrostanu zwierząt. Prace Naukowo-Dydaktyczne PWSZ w Krośnie. z. 20. s. 15-25. 2006.
6. Kilar M., Kilar J.: Rola programów rolnośrodowiskowych w rozwoju obszarów wiejskich. Prace Naukowo-Dydaktyczne PWSZ w Krośnie. z. 20. s. 7-13. 2006.
7. Kozłowski S.: Przyszłość ekorozwoju. Wyd. Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. 2006.
8. Kostecka J., Mroczek J.R.: Świadomość ekologiczna rolników a zrównoważony rozwój obszarów wiejskich Podkarpacia. *Ekonomia i Środowisko* 2 (32). s. 164-177. 2007.
9. Liro A.: Program rolnośrodowiskowy jako instrument wielofunkcyjnego rozwoju wsi i ekologizacji polskiego rolnictwa. *Więś i Rolnictwo*. 2. s. 96-116. 2003.
10. Pisarek M., Lechowska J.: Koncepcja zachowania różnorodności biologicznej w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013. Zesz. Nauk. PTiE i PTG Oddz. W Rzeszowie. Nr 10. s. 105-110. 2008.
11. Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2004-2006. [dokument elektroniczny: <http://www.minrol.gov.pl> - data wejścia: 12. 12. 2008].
12. Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013. [dokument elektroniczny: <http://www.minrol.gov.pl> - data wejścia: 18. 12. 2008].
13. Pomianek I. M., Pomianek B.: Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich w świetle realizacji wybranych instrumentów Planu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2004-2006. Prace Naukowe nr 38. Zrównoważony i Trwały Rozwój Wsi i Rolnictwa. s. 163-173. Wyd. SGGW Warszawa. 2006.
14. Roczniki Statystyczne Województwa Podkarpackiego 2004-2006. Urząd Statystyczny w Rzeszowie.
15. Symonides E.: Ochrona przyrody. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego. 2008
16. Stankiewicz D.: Ochrona różnorodności biologicznej na obszarach wiejskich. *Studia Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu*. Nr 10. s. 99-118. 2008.
17. Ustawa z dnia 20 kwietnia o rolnictwie ekologicznym. *Dziennik Ustaw* z 2004 r. Nr 93. poz. 898.

AGRICULTURAL-ENVIRONMENTAL PROGRAMS AS THE COMPONENT OF THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF RURAL AREAS IN THE PODKARAPCIE VOIVODESHIP

Summary

Upon the assessment of the scale of completion of the agricultural-environmental activities in the Podkarpacie voivodship, resulting from Rural Areas Development Programme 2004–2006 and 2007–2013, big interest of farmers to agricultural-environmental packages was noticed. The following packages are enjoying the greatest popularity: the organic farming, the protection of soils and waters and the extensive economy on permanent grasslands.

Key words: sustainable development, rural areas, agricultural-environmental programs